

---

maakt heeft en wiens uiterlijk hem niet bevalt, de voorganger blijkt te zijn. Kohlbrugge gaat voor een grote bijbel zitten. Hij preekt met ‘kracht en welsprekendheid’, maar ‘Oudtestamentisch’: ‘de donderstem van een profeet en niet het suizen des woords’. En met termen als ‘de hoere van Babylon’. Het gebed was rommelig – zo hadden Calvijn en Beza niet gebeden, merkt hij erbij op, wellicht omdat Kohlbrugge Luthers predikant was – en ontzettend lang met gezochte uitdrukkingen. De Clercq had het niet volgehouden om mee te bidden. Het hindert hem alleen te staan in zijn gevoelen, als de rest van het gezelschap grote tevredenheid toont en Kohlbrugge de hand schudt. Maar Caroline had net zo gereageerd, de ‘oefening’ was haar geenszins bevallen. De Clercqs slotsom in zijn verslag na afloop was: deze bijeenkomst was onschuldig, maar als ze vaker zouden voorkomen zouden ze aanleiding kunnen geven tot ‘geestelijke hoogmoed, onoprechtheid, vleeschelijke aandoeeningen in den Godsdienst’. Met dit laatste bedoelt hij opwinding, exaltatie.

In 1829 woonde hij in zijn Haagse omgeving verschillende keren een huisgodsdienstoefening bij. Dat gebeurde ten huize van het Engelse echtpaar Money, afkomstig uit de sfeer van het Engelse Evangelische Réveil in de Anglicaanse Kerk. Zij bewogen zich in de kring van het Haagse Réveil en de echtparen Money en De Clercq gingen bij elkaar op bezoek. Er werd ook altijd gesproken over geloofszaken. De eerste huisdienst die De Clercq daar meemaakte vond plaats op zondag 23 augustus met zingen, Bijbellesing, uitleg, gebed. ‘Er was iets heiligs iets stils in de geheele vereeniging dat mij trof.’ Een bezoek aan de Moneys de woensdagavond daarop eindigde op dezelfde manier. Op zondagmorgen 20 december na kerktijd wandelde De Clercq met Gerrit naar Scheveningen, naar de Moneys. Die waren juist bezig met de *morning prayers* volgens de liturgie van de Anglicaanse Kerk. De Clercq vond er ‘veel schoons’ in, vooral wat de leer der Drieëenheid betrof. En de lezing van een kapittel uit het Oude Testament zowel als uit het Nieuwe beviel hem ook. Maar hij had bezwaar tegen het gedurig knielen en de voortdurende herhaling van de *Litany* en het *Onze Vader*. In de kerkdienst zal dit een ‘zekere stijfheid’ veroorzaken, vermoedt hij. Hij zal bedoelen een gebrek aan geestelijke bewegelijkheid.

Begin december 1829 logeert de familie De Clercq weer in Amsterdam. Op zondag 6 december is De Clercq voor het eerst aanwezig bij een zogenoemde zondagavondbijeenkomst, zoals Da Costa die placht te houden in zijn huis, en die later ‘réunion’ zouden worden genoemd. De zaal loopt vol, Da Costa heeft de leiding. Na het zingen van een psalm volgt een gebed en dan de uitlegging door Da Costa van *Hebreeën* 11: ‘Nimmer had ik zoo duidelijk gezien wat geloven was.’ Er was meer voedsel in dan in alle preken